

УДК 37.013

АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ "ЕНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМ", "ЕНВАЙРОНМЕНТАЛЬНА ПЕДАГОГІКА"

Марфінець Надія Василівна
м.Сваліява

У статті подано аналіз термінів "енвайронменталізм", "енвайронментальна педагогіка". Проведено теоретичний аналіз енциклопедичної та навчальної літератури з проблеми дослідження. Розглянуто різні підходи до визначення поняття "енвайронменталізм". На основі аналізу існуючих підходів обґрунтовано авторську позицію відносно тлумачення поняття "енвайронментальна (інвайронментальна) педагогіка", визначено мету, завдання, базові категорії аналізованої галузі педагогічної науки.

Ключові слова: *енвайронменталізм, енвайронментальна педагогіка, дефініція, знання про довкілля.*

Енвайронментальна педагогіка – один із найбільш перспективних напрямів екологічної освіти та просвіти у європейському освітньому просторі. Парадигма енвайронменталізму висуває нові імперативи до природоохоронної діяльності людства та пропонує дієвий організаційно-методичний арсенал, спрямований на гармонізацію соціуму з навколишнім середовищем. В реальному житті українського суспільства наступив той період, коли необхідно осмислити взаємовідносини між людиною і природою з метою вирішення кризової ситуації.

Дослідження проблем енвайронменталізму здійснюється переважно закордонними авторами: R.Attfield, A.Brennan, B.J.Callicott, S.Harkgrove Eug, C.Krebs, A.Naess, A.Salleh, D.Sliker, D.Stone, P.W.Taylor, M.A.Warren, E.G.Wilson, W. Fox та ін.

В Україні проблеми енвайронментальної педагогіки досліджують С.Дерябо, Л.Нечепоренко, В.Норченко, В.Покась, Л.Хомік, В.Ясвін та ін. Так, Л.Нечепоренко у навчальному посібнику "Отнопедагогіка та інвайронментальна педагогіка" (2001) [7] обґрунтувала предмет, завдання, та зміст енвайронментальної педагогіки. Однак погоджуємось із думкою О.Сухомлинської, що дана праця, поєднуючи у неймовірних комбінаціях ідеї християнства за М.Бердяєвим, вчення В.Вернадського про біосферу і ноосферу з ідеями архетипу К.Юнга, не містить виваженого науково-педагогічного обґрунтування концепції енвайронментальної педагогіки [13]. Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідження цього питання у сучасній українській педагогічній літературі засвідчує невизначеність, суперечливість поглядів на сутність та зміст даного поняття. Деякі наукові та популярні видання містять публікації, які дають поверхові, або навіть спотворені уявлення про енвайронментальну педагогіку. Недостатність науково-методичної, навчальної літератури з енвайронментальної педагогіки в Україні обмежує можливості ознайомлення педагогічної громадськості з ідеями цієї оригінальної педагогічної системи, гальмує процес оволодіння передовим зарубіжним досвідом.

Мета представленої публікації – розкрити сутність понять "енвайронменталізм", "енвайронментальна педагогіка", сформувати власне наукове бачення щодо сутності поняття "енвайронментальна педагогіка" на підставі проведеного аналізу, визначити мету, завдання, базові категорії аналізованого поняття.

Термін "енвайронменталізм" і похідний від нього – "енвайронментальний" – використовують у географії, біології, історії, філософії, медицині, психології, соціології, етиці, естетиці, мистецтвознавстві, економіці, політиці та інших науках.

Концепція "environment" виникла в середині XIX століття і набрала чинності під впливом цілої низки нових ідей про те, що людські істоти в значній мірі формуються під впливом навколишнього середовища. За довгу історію іс-

нування концепції слово "environmentalist" (прихильник "енвайрон-менталізма") майже завжди відносилось до людини, переконаному у великому значенні навколишнього середовища для людського життя. У другій половині XX століття під поняттям "енвайронменталізм" стали вважати систему уявлень про велике значення і крайньої вразливості навколишнього середовища [15]. Джерелом енвайронменталізму став американський синтетичний підхід до аналізу певного світогляду та теоретичних основ соціології в поєднанні з досвідом масового громадянського руху [7, с.130].

У російсько-англійському біологічному словнику слово "environmentalism" означено як "вчення про довкілля" [10]. Великий англо-російський словник словосполучення "environmental movement" пояснює "рух на захист навколишнього середовища" [9]. У російсько-французькому соціально-економічному словнику поняття "енвайронменталізм" трактується у двох варіантах: 1) соціально-екологічний рух, що поширився у XX столітті у європейських країнах, спрямований на посилення заходів для захисту навколишнього середовища; 2) теорія управління соціально-економічним розвитком і навколишнім середовищем, яка вважає людство частиною біосфери і стверджує необхідність перетворення природи в інтересах людини [14].

Словник з екологічної етики і гуманітарної екології дане поняття трактує, як: 1) рух за збереження природи; 2) світоглядна екологічна орієнтація [11]. Сучасний екологічний довідник України розглядає поняття "енвайронменталізм" також у двох значеннях: 1) соціальний екологічний організований рух зацікавлених громадян та державних органів, спрямований на захист та покращення стану навколишнього середовища; 2) теорія управління соціально-економічним розвитком і навколишнім середовищем, яка вважає людство частиною біосфери і стверджується необхідність перетворення природи в інтересах людини [2].

У новій екологічній енциклопедії подано термін "енвайронментальний гуманізм" (екогуманізм), який тлумачиться, як сучасна форма гуманізму, специфіка якого полягає в подоланні протиставлення суспільства і природи і розумінні органічної єдності та взаємозумовленості в розвитку людини, суспільства і природи [3, с.304]. У рамках енвайронментального гуманізму сформульовано екологічні імперативи: 1) встановити "зовнішні" межі людської діяльності, щоб жити, не знищуючи природу; 2) визначити "внутрішні" межі, в яких можлива фізична і психофізична адаптація, щоб жити, не знищуючи себе стресами і перевантаженнями; 3) зберігати культуру, своєрідність; 4) зберігати здорове середовище проживання [Там само].

У філософії енвайронменталізм розсуває рамки локального товариства, екстраполіруючи понятійно-категоріальний апарат на глобальний рівень. Філософія визначає енвайронменталізм як філософсько-методичний підхід, спрямований на вивчення людино-середовищних відносин і покращення якості проживання людства і всього живого на планеті [17]. Прихильники різних, часом суперечливих концепцій енвайронменталізму у філософії, сходяться на думці про необхідність формування нових ціннісних орієнтирів, моральних принципів і навіть релігійних установ. Так, нова філософська енциклопедія В. Єрмолаєва пояснює поняття "енвайронментальна етика", яке трактується, як напрямок філософських досліджень, в якому в якості моральних проблем людини розглядаються не тільки благополуччя і соціальні зв'язки людей, а й відповідальність за благо майбутніх людей, домашніх тварин та інших форм життя. Виникла як відповідь на виклик глобальних загроз сучасності, насамперед екологічної кризи, екологічна етика

пропонує ціннісну переорієнтацію свідомості в душі поваги та любові до природи, відмови від переважної нині споживчої установки суспільства [8]. Дослідник А.Капто розкриває основи енвайронментальної етики у взаємозв'язку із екологічною раціональною моделлю поведінки, яка, на його думку, має включати гносеологічний, ціннісно-світоглядний, антропологічний, соціоментальний, педагогічний (виховний), правовий, естетичний, екоософський і цивілізаційний аспекти [5].

Тлумачний словник суспільствознавчих термінів "енвайронменталізм" трактує також у двох значеннях: 1) філософська концепція, що підкреслює значення впливу середовища на життя і діяльність людини; 2) рух прихильників охорони навколишнього середовища [16]. Альтернативний соціологічний словник термін "енвайронменталізм" пояснює як "рух по захисту дикої природи від людини" [1].

У підручнику "The Ecological World View", підготовленому професором Ч. Кребсом Університету Британської Колумбії (Канада), термін "енвайронменталізм" визначено, як міждисциплінарну науку, яка вивчає аналіз людського впливу на фізичне, хімічне та біологічне середовище Землі [18]. Окрім того у навчальному виданні зазначено, що енвайронменталізм об'єднує в єдине ціле не лише екологію, але і геологію, кліматологію, соціологію, економіку, антропологію, політологію та філософію і як суспільний рух – спрямований на мінімізацію людського впливу на довкілля [Там само].

Узагальнюючи різні тлумачення щодо сутності терміну "енвайронменталізм" у науковій літературі, приходимо до висновків: 1) термін має кілька значень; 2) наявні різні підходи до тлумачення його сутності. Найчастіше в дефініціях у ролі предикаторів представлені чотири нетотожні класи: 1) рух, теорія [1; 2; 9; 14]; 2) рух, орієнтація [11]; 3) рух, концепція [16]; 4) міждисциплінарна наука [18]. Проте, якщо у правій частині аналізованих семантичних визначень виявлено декілька підходів до пояснення поняття "енвайронменталізм", то у лівій – опис подано у вигляді сукупності тотожних суттєвих ознак: "захист та покращення стану навколишнього середовища" [2], "посилення заходів для захисту навколишнього середовища" [14], "вплив середовища на життя і діяльність людини" [16], "аналіз людського впливу на фізичне, хімічне та біологічне середовище Землі" [18] тощо.

Отже, у поняття "енвайронменталізм" вкладаємо наступний зміст: *загальнотеоретичний рух або світоглядна орієнтація, увага яких зосереджена на проблемі взаємодії соціуму з природою, навколишнім середовищем*. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що енвайронменталізм прагне до об'єктивного дослідження і пояснення емпіричного факту, події, явища, ситуації в їх взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Центром енвайронменталізму виступає навколишнє середовище. Природа в енвайронменталізмі одухотворена, наділена божественною, моральною силою. Вона дозволяє користуватися людині її благами, проте у взаємовідносинах із цією силою не дозволено переступати межу, оскільки це може обернутися катастрофою для людства. Тому в енвайронменталізмі також гостро стоїть питання і про захист людини від цієї могутньої сили. Цей аспект дозволяє говорити про те, що справжня сутність енвайронменталізму – гуманістична. Однак найголовніший постулат енвайронменталізму: "Навколишнє середовище – найбільша цінність".

На сьогодні енвайронменталізм входить до наукового розділу "енвайронментологія", "енвіроніка" (М. Реймерс) або "енвайронменталістика", який носить яскраво прикладний характер, а традиційна екологія виступає фундаментальною основою для засвоєння енвайронментальних знань. Енвайронментологія як наука про охорону навколишнього середовища для людини спирається перш за все на принцип антропоцентризму.

Окрім того, нами визначено ряд метафор, які викорис-

товуються у науковій літературі для позначення сутності поняття "енвайронменталізм": "сучасна ідеологія людства" [12], "глобальна ідеологія" [6], "ідеологія майбутнього" [17] тощо. Безперечно, подібні метафоричні визначення допомагають глибше зрозуміти значення поняття, проте до аналізу дефініцій їх не включено, оскільки у них акцентована увага на одній ознаці аналізованого поняття, важливій тільки у деякому відношенні.

Поняття "енвайронменталізм" має багато спільного із поняттям "екологізм". Проте це не тотожні поняття. В англомовній літературі розрізняються поняття "ecology" як наука і "environmental welfare" як особливий рід людської діяльності по захисту навколишньої природи (*захист від людини, але для людини*). Спільним є те, що у змісті обох понять відображено стурбованість щодо деградації природи і довкілля, а відмінність полягає у різному розумінні шляхів подолання екологічних криз. В основі ідеології екологізму лежить загальне поняття природа, а енвайронменталізму – конкретне довкілля.

Аналіз аналітичних визначень терміну "енвайронменталізм" необхідно було здійснити для уточнення поняття "енвайронментальна педагогіка". Зазначимо, цей термін, незважаючи на тривалий час свого існування у зарубіжній освітній системі, поки що не став усталеною категорією сучасної української педагогічної науки. В українській і російській педагогічній енциклопедичній літературі він взагалі відсутній. Визначення поняття "енвайронментальна педагогіка" знаходимо в Екологічному словнику: *педагогіка енвайронментальна – розділ педагогіки, що розглядає форми виховання, освіти і спеціальні екологічні освіти в душі максимального прагнення до раціонального використання природних ресурсів та збереження природного середовища* [4].

На думку Л.Нечепоренко, сутність енвайронментальної педагогіки – в урахуванні факту активної сили довкілля (природного й соціального). Дослідниця формулює основне завдання енвайронментальної педагогіки – формування *оптимального варіанту* взаємодії із довкіллям і визначає, що в її основі знаходяться знання про світ, в якому все переплетено та пов'язано між собою. Енвайронментальні знання (інформація про довкілля) є першою сходинкою до правильного вибору поведінки [7, с.126]. Другим завданням енвайронментальної педагогіки Л.Нечепоренко визначає як навчання вихованців розв'язувати протиріччя, які виникають між довкіллям і людською особистістю гуманітарними способами. Головним компонентом енвайронменталізму дослідниця визначає високу моральність, зазначаючи, що мораль, совість є внутрішнім регулятором поведінки кожного вихованця [7, с.126-127].

Отже, енвайронментальна педагогіка покликана переконувати, показувати приклад, як краще і вигідніше діяти на принципах партнерства, співробітництва, діалогізму із навколишнім середовищем.

Базовими категоріями енвайронментальної педагогіки визначаємо наступні: "енвайронментальна освіта" та "енвайронментальне виховання". Ці компоненти діалектично взаємопов'язані, вони не є автономними і незалежними компонентами, а в більш широкому контексті суспільного виховання і сучасної освіти, повинні здійснюватися на національному та міжнародному рівнях, тобто, вони мають стати складовою частиною духовно-моральної сфери сучасної людини.

Метою енвайронментальної педагогіки визначаємо як набуття особистості компетентностей: 1) пізнавальної: засвоєння системи знань про навколишній світ; 2) практично-творчої: вміння на практиці застосовувати енвайронментальні знання.

Вважаємо, що зміст енвайронментальної педагогіки як сучасної галузі педагогічної науки має сформувати комплекс наукових дисциплін таких, як: географічне, біологічне, історичне, літературно-мистецьке краєзнавство. Окрім

того, енвайронментальна педагогіка має тісний зв'язок із філософією, етикою, мистецтвознавством, психологією, економікою, політикою та іншими науками.

Ключовою особливістю даного напрямку, як свідчить аналіз зарубіжного педагогічного досвіду [19] є те, що він розвивається не тільки як теорія, а в більшій мірі як певна практика, спрямована на формування екологічно орієнтованої "життєвої політики" суспільства. Адже *енвайронментальна педагогіка пропонує конкретні шляхи взаємодії, гармонії людини із природою, зумовлюючи подальшу гуманну діяльність особистості у довкіллі*. Загалом, у даній галузі педагогіки теорія і практика тісно взаємозв'язані та взаємозалежні.

Формування нової екопарадигми у сучасних умовах пов'язано з проведенням грамотного засвоєння системи енвайронментальних знань. Безперечно, це багатаспектний процес, який, як на нашу думку, має включати такі основні завдання: 1) формування екологічно орієнтованого

світогляду; 2) засвоєння системи знань в галузі взаємодії природи і суспільства; 3) виховання екогуманістичного світосприйняття особистості; 4) розвиток енвайронментального мислення, формування відповідних переконань особистості; 5) засвоєння норм енвайронментальної етики; 6) формування енвайронментальної поведінки та культури.

З огляду сказаного вище, енвайронментальну педагогіку визначаємо, як *галузь педагогіки, яка через систему освіти і навчання, користуючись різноманітними формами та методами навчально-освітнього впливу, формує у вихованців систему знань про довкілля та вміння узгоджувати свої дії з метою бережного та раціонального ставлення до оточуючого (природи та соціуму)*. Запропоноване визначення будемо в подальшому використовувати в дослідженні.

Перспективи подальших студій пов'язані із виокремленням базових напрямів у даній галузі педагогічної науки.

Література та джерела

1. Альтернативный социологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/journal/2010_4-011.pdf>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
2. Екологічний довідник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ecowiki.io.ua/s480142>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
3. Екологічна енциклопедія: в 3 т. / Редколегія: А. В. Толстоухов (гол редактор) та ін. – К.: Цент екологічної освіти та інформації, 2007. – Т.1: А-Е. – 432 с.
4. Экологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovarix.ru/ekologicheskij_slovar/page/pedagogika_envayronmentalnaya.4560/>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
5. Капто А.С. Инвайронментальная этика в контексте творческого наследия В.И.Вернадского / Александр Семенович Капто // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. Вип. 3 (113) / Міністерство освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Редкол.: А.Є Конверський (гол. ред.), С.В.Руденко, В.В.Приходько. – К.: Вид-во «Київський університет». – 2013. – С.5-14
6. Науменко О. А. Инвайронментализм и глобализация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://philosophy.pp.net.ua/publ/2-1-0-20>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
7. Нечепоренко Л.С. Онтопедагогіка та інвайроментальна педагогіка [навчальний посібник] / Л.С.Нечепоренко. – Харків: Основа, 2001. – 238 с.
8. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С.Степин, А.А.Гусейнов, Г.Ю.Семигин. – М., Мысль, 2010. – Т.4. – С.422-423
9. Новый большой англо-русский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://slovar-vocab.com/english-russian/new-big-vocab/environmental-movement-284508.html>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
10. Новый русско-английский биологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <slovarvocab.com/englishrussian/newbigvocab/environmentalmovement284508.html>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
11. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <biospace.nw.ru/ecoethics/dictionary/dict_main.html>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
12. Ситник К. Инвайронментализм – сучасна ідеологія людства / К.Ситник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Sytnik.htm>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
13. Сухомлинська О.В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм / О.В.Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2005. – №1. – С.5-29
14. Социально-экологический словарь: русско-французский [И.Н.Ремизов, Н.И.Осадчий, Ю.М.Перов, Н.И.Ремизова]. – М.: Былина, 2002. – 224 с.
15. Толковый словарь: экономика / Д.Блэк, А.В.Щедрин, И.М.Осадчая; Общ. ред. Осадчая И.М. – М.: ИНФРА-М: Весь мир, 2000. – 830 с.
16. Толковый словарь обществоведческих терминов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.slovarnik.ru>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
17. Яницкий О.Н. Инвайронментализм – идеология будущего? / Олег Николаевич Яницкий // Наука в России. – 1994. – №2. – С.82-88
18. Krebs Ch. The Ecological World View / Charles Krebs. – Csiro Publishing, 2008. – 592 p.
19. Lipka [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.lipka.cz>>. – Загол. з екрану. – Мова чеська.

В статтє представлен аналіз термiнов "енвайронментализм", "енвайронментальна педагогіка". Проведен теоретический аналіз енциклопедической и учебной литературы по проблеме исследования. Рассмотрены различные подходы к определению понятия "енвайронментализм". На основе анализа существующих подходов обосновано авторскую позицию относительно толкования понятия "енвайронментальная (инвайронментальная) педагогіка", определены цели, задачи, базовые категории рассматриваемой отрасли педагогической науки.

Ключевые слова: энвайронментализм, энвайронментальная педагогіка, дефиниция, знания об окружающей среде.

The article focuses on the terms "Environmentalism", "Environmental Pedagogy". Theoretical analysis and encyclopedic textbooks on the study have been analysed. Different approaches to the definition of "Environmentalism" have been provided: the movement to protect the environment; ecological worldview orientation; management theory of social and economic development and the environment; philosophical and methodological approach; philosophical concept that emphasizes the impact of the environment on human life and activities; movement to protect wildlife from human. Based on the analysis of existing approaches the position on the author's interpretation of the term "envayronmentalna pedagogy" has been grounded, namely – a branch of pedagogy that through education and training, using various forms and methods of teaching and educational impact, creates a system of pupils knowledge of the environment and the ability to coordinate their actions in order to provide careful and rational attitude toward others (nature and society). The goals, objectives, basic categories have been analyzed the field of pedagogy.

Key words: environmentalism, environmental education, definition, knowledge of the environment.